

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА- СОБАМИ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

У статті розглянуте поняття розвитку складових когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів соціального інтелекту протягом шкільного віку, викладені погляди вчених та наведений власний підхід до визначення цих явищ. На основі результатів дослідження розроблено корекційно-розвивальну програму щодо підвищення рівня розвитку складових соціального інтелекту дітей шкільного віку в залежності від особливостей розвитку цих складових у різних вікових періодах. Проведено перевірку ефективності запропонованої програми та доведено необхідність застосування комплексного підходу, який сприяє підвищенню показників рівня розвитку окремих здатностей, що входять до структури соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, корекційно-розвивальна програма, когнітивний, емоційний та поведінковий компонент, молодший, середній та старший шкільний вік.

А.А. Мельник

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ПОМОЩЬЮ КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩЕЙ ПРОГРАММЫ

В статье рассмотрено понятие развития составляющих когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов социального интеллекта на протяжении школьного возраста, изложены взгляды ученых и приведен собственный подход к определению этих явлений. На основании результатов исследования разработана коррекционно-развивающая программа по повышению уровня развития составляющих социального интеллекта детей школьного возраста в зависимости от особенностей развития этих составляющих в разных возрастных периодах. Проведена проверка эффективности предложенной программы и доказана необходимость применения комплексного подхода, который способствует повышению показателей уровня развития отдельных способностей, входящих в структуру социального интеллекта.

Ключевые слова: социальный интеллект, коррекционно-развивающая программа, когнитивный, эмоциональный и поведенческий компонент, младший, средний и старший школьный возраст.

A.A. Melnyk

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE OF CHILDREN OF SCHOOL AGE THROUGH CORRECTIONAL AND DEVELOPMENT PROGRAM

The concept of components of cognitive, emotional and behavioral components of social intelligence during the school age is considered in the article. Scientists views are described and own approach to the definition of these phenomena is given. Based on the results of the research, the correctional and development program for increasing the level of the development of components of the social intelligence of children of the school age, depending on the characteristics of the development of these components in different age periods is created. Verification of the effectiveness of the proposed program is performed and the necessity of a comprehensive approach, which facilitates the increase of the data of the development levels of some abilities, is proved.

Key words: social intelligence, correctional and development program, cognitive, emotional and behavioral component, junior, middle and senior school age.

Актуальність. Соціальний інтелект є одним з найважливіших компонентів життєдіяльності людини, він надає можливість розуміти самого себе, забезпечує вірне трактування вчинків людей, їх вербальних і невербальних реакцій, виступає у якості важливої когнітивної складової в структурі комунікативних здатностей особистості. Соціальний інтелект обумовлює процеси соціального пізнання, допомагає людині прогнозувати розвиток міжособистісних відносин, загострює інтуїцію, передбачливість і забезпечує психологічну витривалість, допомагає долати раптові кризи та тривалі стреси [1]. Він виступає провідним компонентом успішності включення людини в соціальне життя суспільства, дозволяє постійно вдосконалюватися, швидко адаптуватися до умов та вимог, які постійно змінюються, глибше розуміти партнера під час взаємодії та спілкування з ним, прогнозуючи його й свою поведінку. Соціальний інтелект створює сприятливі передумови для саморозкриття, самореалізації й самоактуалізації особистості [6].

Вивчення соціального інтелекту з позицій вікового підходу є цікавим для дослідників різних шкіл та напрямів. Основні завдання вивчення соціального інтелекту з позицій вікового підходу полягають у тому, щоб визначити роль соціального інтелекту у вирішенні завдань розвитку в рамках кожного психологічного віку; виявити, в яких віково-специфічних феноменах проявляється соціальний інтелект у сфері значущих відносин дитини та яке місце соціального інтелекту в системі психологічних новоутворень в рамках психологічного віку; а також дослідити співвідношення когнітивних та афективних процесів, що складають основу соціального інтелекту [16].

Кожний віковий період характеризується інтенсивним розвитком не лише інтелектуальних здатностей особистості, а й міжособистісної взаємодії, уявлень про особистість та поведінку. Тим не менш у науковій літературі немає однозначної думки щодо впливу вікових особливостей на становлення та розвиток соціального інтелекту, особливо у період, в рамках якого соціальний інтелект отримує свій подальший та активний розвиток – шкільний вік [5]. На даний час не існує

спеціально створеної програми, спрямованої на розвиток соціального інтелекту згідно з віковими особливостями учнів, а тому розробка програми, спрямованої на корекцію та підвищення рівня розвитку складових соціального інтелекту є першозавданням для багатьох вчених.

Теоретично-методичну основу дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері вікової та соціальної психології, де через відсутність системних досліджень, присвячених феномену розвитку соціального інтелекту, вивчалися лише окремі складові поняття соціального інтелекту та його розвитку: соціальна компетентність (В.М. Куніцина), комунікативні здатності (Н.М. Ануфрієва, Н.В. Волошина, П.А. Гончарук, емоційний інтелект (Н.І. Булка, Е.Л. Носенко, С.В. Руденко) тощо [15]. Уявлення про розвиток соціального інтелекту розкрито крізь вікову періодизацію та надбання у сфері вікової психології Д.Б. Ельконіна, Ж. Піаже, особливості розвитку особистості у процесі навчання (О.К. Дусавицький, Ю.М. Швалб), характеристики розвитку психіки та інтелектуальної сфери людини в онтогенезі (С.Д. Максименко, С.М. Симоненко), аспекти впливу засобами психотерапії та психосоматики на підвищення рівня розвитку складових соціального інтелекту (О.С. Кочарян, Т.Б. Хомуленко).

В рамках даної статті розкриваються особливості створення корекційно-розвивальної програми щодо підвищення рівня розвитку складових соціального інтелекту, а також результати застосування такої програми серед дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

Найбільш яскраво вікові особливості соціального інтелекту проявляються через його функції в індивідуально-особистісному розвитку учня [11]. У зв'язку з цим цікавими є такі концепції соціального інтелекту, що пропонують досліджувати соціальний інтелект згідно з його структурними компонентами. Серед великої кількості розглянутих теорій соціального інтелекту найбільш обґрунтованими та вимірюваними, з нашої точки зору, є модель соціального інтелекту Г.П. Геранюшкіної [2] та концепція А.І. Савєнкова [14]. На базі цих двох концепцій ми запропонували свою модель соціального інтелекту людини, яка складається з когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів [3]. За думкою бага-

тьох авторів (Ю.М. Ємельянова, Є.С. Михайлової-Альошиної, Л.А. Петровської, Г.Х. Бакірової, Дж. Гілфорда та ін.) [4], одним з основних та найбільш оптимальних засобів розвитку соціального інтелекту є корекційно-розвивальна програма, яку визначають як сукупність групових методів формування вмінь та навичок самопізнання, спілкування та взаєморозуміння людей у групі. На даний час не існує спеціально створеної програми, спрямованої на розвиток соціального інтелекту згідно з віковими особливостями учнів та враховуючи поділ соціального інтелекту на когнітивний, емоціональний та поведінковий компоненти [10]. Враховуючи це, ми під час складання програми виходили з положення про те, що в основі соціального інтелекту знаходиться складна структура здатностей, кожна з яких має певні особливості прояву у різних вікових періодах – молодшому, середньому та старшому шкільному віці.

Отже, **метою нашого дослідження** є порівняння рівнів розвитку складових соціального інтелекту дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку до та після застосування корекційно-розвивальної програми щодо підвищення рівня розвитку соціального інтелекту.

У дослідженні приймали участь учні 2-х (42 хлопці, 53 дівчинки), 6-х (38 хлопців, 51 дівчинка) та 10-х класів (49 хлопців, 53 дівчинки) СЗОШ №168 м. Харкова. Загальна кількість досліджуваних – 286 осіб віком 8-17 років, з них – 157 дівчат та 129 хлопців. Для порівняння отриманих після застосування корекційно-розвивальної програми результатів з тими, що були виявлені на попередньому етапі, групи досліджуваних школярів були розподілені на експериментальну та контрольну групи відповідно (молодші школярі – по 24 особи у кожній групі, діти середнього шкільного віку – по 24 та 25 осіб, старші школярі – по 25 дітей). Після проведення дослідження результати піддавалися кількісній, якісній та статистичній обробці.

Аналіз завдань щодо розвитку соціального інтелекту, які стоять перед психологом, дозволив зробити висновок про те, що для успішної діяльності та комунікації необхідні розвинуті компоненти соціального інтелекту і достатньо сформований та високий рівень соціального інтелекту [8, 13], під чим мається на увазі:

1) здатність до соціальної інтуїції (вміння адекватно сприймати ситуацію спілкування, розуміти стосунки, що складаються під час спілкування та усвідомлювати власний вплив на процес спілкування, розуміти причини виникаючих ситуацій);

2) здатність прогнозувати міжособистісні ситуації;

3) здатність запам'ятовувати велику розмаїтість імен та облич, яка необхідна для прояву гуманістичного відношення до соціального оточення, для підтримки довірчих відносин та для досягнення успіху у міжособистісній взаємодії суб'єктів;

4) здатність до соціальної перцепції (сприйняття інформації про фізичні та поведінкові характеристики об'єкту, формування уявлення про його наміри, здатності, думки, емоції тощо, та про ті стосунки, які пов'язують об'єкт та суб'єкт сприйняття; уміння слухати співрозмовника);

5) здатність до саморегуляції (самоконтролю та емоційної стійкості);

6) здатність розуміти інших людей (розуміння потреб, мотивів інших людей, їх особливостей поведінки, психологічних захистів, які вони використовують);

7) здатність до емпатії (розуміння емоційного стану іншої людини за допомогою співпереживання, проникнення в її суб'єктивний світ, здатність зважати на стан інших людей, ставити себе на місце інших);

8) здатність до соціальної взаємодії та соціальної адаптивності [7, 9, 13].

Під час оформлення змісту матеріалу корекційно-розвивальної програми ми орієнтувалися на прояв вказаних здатностей у кожному віковому періоді – молодшому, середньому та старшому шкільному віці. Зокрема, ми акцентували увагу на виділених нами кластерах (формах), які дають змогу зрозуміти, на який саме компонент та яку саме його складову у більшій мірі спирається учень під час спілкування з іншими людьми, які здатності і у якому ступені впливають на побудову ним власної схеми комунікації.

Окремим аспектом є орієнтація корекційно-розвивальної програми на різні вікові періоди. У зв'язку з цим програма подається у двох варіаціях: перша – для молодших школярів зі спеціально розробленими вправами, та друга – для серед-

нього та старшого шкільного віку, де вправи схожі за своєю складністю та цікавістю для учнів. Молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку не лише інтелектуальних здатностей, але й процесів міжособистісної взаємодії, уявлень про особистість та поведінку. Як було виявлено у експериментальній частині, переважна кількість дітей середнього та старшого шкільного віку також стикається з великою кількістю проблем, пов'язаних зі спілкуванням. А тому, на нашу думку, важливим є також розвиток та підвищення їх рівня соціального інтелекту.

Згідно з теоретичними засадами побудови структури корекційно-розвивальної програми та орієнтуючись на вікові особливості прояву різних складових соціального інтелекту у шкільному віці, розроблена нами програма щодо підвищення рівня розвитку певних складових соціального інтелекту дітей шкільного віку в залежності від особливостей розвитку цих складових у різних вікових періодах була апробована на досліджуваних, які склали вибірку для нашого дослідження.

Для порівняння отриманих після застосування корекційно-розвивальної програми результатів з тими, що були виявлені на попередньому етапі, групи досліджуваних школярів були розподілені на експериментальну та контрольну групи відповідно. До контрольних та експериментальних груп увійшли учні, в яких були виявлені низькі та середні рівні розвитку здатностей (окрім агресивності), що входять до складу соціального інтелекту. З учнями, які увійшли до експериментальної групи, проводилася корекційно-розвивальна програма щодо підвищення рівня розвитку соціального інтелекту, з контрольними групами такі заняття не проводилися. Процедура розподілу дітей на контрольну та експериментальну групи відбувалася за допомогою застосування t-критерію Стьюдента для виявлення наявності значущих розрізень між групами для дітей кожного вікового періоду. Згідно з отриманими нами даними, такі відмінності не були виявлені, середні значення за групами схожі, а отже проведення порівнянь після проведення у експериментальній групі корекційно-розвивальної програми є можливим.

Повторне експериментальне дослідження відбувалося за допомогою наступних методик:

- тест Дж.Гілфорда та М.Салівена «Діагностика соціального інтелекту» (дорослий варіант - у адаптації Є.С.Михайлової-Альошиної; дитячий варіант – у адаптації Я.І.Михайлової);
- методика оцінки емоційного інтелекту Н.Холла, а також дитячий варіант методики у адаптації Я.І. Михайлової;
- методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд (дорослий та дитячий варіанти);
- методика «Запам'ятовування професій та імен людей» Шешукової О.В.;
- проєктивна методика «Улюблене місто» Шешукової О.В [3].

Для аналізу рівня статистичної достовірності розбіжностей між середніми значеннями показників, що визначають складові соціального інтелекту дітей різного шкільного віку з контрольних та експериментальних груп було використано критерій Вілкоксона.

У таблиці 1 представлена статистична перевірка наявності значущих розривів між значеннями, отриманими у експериментальній та контрольній групах, до застосування корекційно-розвивальної програми та після. Значення критерію Вілкоксона представлено для молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

Таблиця 1

Порівняння показників-складових соціального інтелекту дітей різного шкільного віку до та після застосування корекційно-розвивальної програми

Показники, що досліджувалися	Значення критерію Вілкоксона		
	Молодший шкільний вік	Середній шкільний вік	Старший шкільний вік
Соціальне прогнозування	165*	222	101**
Соціальна інтуїція	271	119**	185
Загальний рівень соціального інтелекту	178*	169,5**	102,05**
Керування власними емоціями	230	30***	189
Самомотивація	221	164**	244
Емпатія	218,5	185	280
Розпізнання емоцій людей	188	193,5*	241
Прийняття себе	246	116***	127**
Прийняття інших	260	174	150**
Незалежність від інших	288	180	117**
Пам'ять на імена та обличчя	213	295,5	300
Ініціативність	138	246	250

Домінування	179	190	172**
Дружелюбність	274,5	210	211
Агресивність	197,5	129,5***	234
Підкорення	130**	298	153**

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$.

Отже, для молодшого шкільного віку нами зафіксовані статистично достовірні відмінності на рівні $p < 0,05$ в бік збільшення після проведення корекційно-розвивальної програми між середніми значеннями показнику загального рівня розвитку соціального інтелекту. Цей показник є композитною оцінкою двох складових когнітивного компоненту соціального інтелекту – соціального прогнозування та соціальної інтуїції. Цікавим є той факт, що за окремим дослідженням кожної з цих двох складових значущі розрізнення були підтверджені лише у випадку соціального прогнозування. Отже, це вказує на те, що соціальна інтуїція молодших школярів піддається розвитку у цьому віці гірше за соціальне прогнозування. Проте як виявлений у експериментальній групі, так і у контрольній, рівень розвитку соціального прогнозування, на відміну від рівня розвитку соціальної інтуїції, доволі високий (3,87-4,46 бали з можливих 5), що може свідчити про розвинуте вміння передбачати наслідки своєї поведінки у сфері спілкування дітей молодшого шкільного віку. На більш високому рівні достовірності була виявлені істотні розрізнення стосовно складової поведінкового компоненту соціального інтелекту – здатності до взаємодії, а саме здатності до підкорення. Ця здатність у дітей контрольної групи виявлена на більш високому рівні, в той час як серед дітей з експериментальної групи діагностований більш низький рівень розвитку даної здатності. Однією з особливостей дослідження соціальної взаємодії на першому етапі було виявлення занадто низького рівня здатності до підкорення серед молодших школярів. Проте під час повторного дослідження складових поведінкового компоненту соціального інтелекту у дітей молодшого шкільного віку з контрольної групи визначений високий рівень, а у молодших школярів з експериментальної групи – помірний. Таким чином, можемо зробити висновки, що поставлена за мету у запропонованій нами програмі корекція рівня розвитку соціальної взаємодії, у тому числі і за допомогою навчання дітей прийняття відповідної для їх віку по-

зиції щодо домінування або ж підкорення сторонньому впливу, була реалізована та відзначилася на отриманих результатах. Вцілому по емоційному компоненту соціального інтелекту істотних розрізень, підтверджених статистично, не було виявлено, проте необхідно відзначити, що дані, отримані при першій діагностиці рівнів розвитку емоційності серед молодших школярів, вказували на достатньо розвинений рівень емоційного компоненту соціального інтелекту, а тому більше вимагав підтримки у розвитку, аніж корекції.

За показниками, що визначають розвиток складових соціального інтелекту дітей середнього шкільного віку було виявлено більше істотних розрізень, велика кількість з яких була доведена на вищих рівнях достовірності. Так, доведений статистично більш високий середній рівень розвитку здатності до соціальної інтуїції як складової когнітивного компоненту соціального інтелекту був діагностований у експериментальній групі, тим самим зумовивши наявність значущих розрізень і у дослідженні загального рівня розвитку соціального інтелекту. Під час первинного збору даних щодо розвитку соціальної інтуїції було виявлено, що ця здатність у дітей середнього шкільного віку взагалі не була діагностована на високому рівні. Тому такий розподіл підтвердив ефективність розробленої нами корекційно-розвивальної програми щодо підвищення рівня розвитку соціального інтелекту та дав змогу вплинути на розвиток провідної складової когнітивного компоненту соціального інтелекту – соціальної інтуїції та тим самим підвищив загальний рівень розвитку соціальних здатностей у дітей середнього шкільного віку. Повторне дослідження емоційності у дітей даної вікової категорії підтвердило наявність істотних розрізень між показниками, виявленими у контрольній та експериментальній групі майже за всіма шкалами («Керування власними емоціями», «Самотивація», «Розпізнання емоцій інших людей»), окрім здатності до емпатії, яка на первинному етапі була діагностована як розвинута на середньому рівні. Усі визначені середні рівні вказували на більш високий рівень розвитку здатності до соціальної чутливості та саморегуляції у дітей з експериментальної групи. На істотно вищому рівні достовірності були доведені розрізнення за таким показником розвитку здатності до соціальної адаптивності як прийняття себе та показни-

ком розвитку здатності до соціальної взаємодії як агресивність. У першому випадку показник середнього значення прийняття себе, яке є складовою частиною провідної здатності поведінкового компоненту - соціальної адаптивності – виявлений на більш високому рівні у експериментальній групі, ніж у контрольній. Вказана здатність у першу чергу впливає на успіх у сфері міжособистісних відносин, а тому має завжди бути розвиненою хоча б на середньому рівні, який і був діагностований у дітей з експериментальної групи. Агресивність як складова здатності до соціальної взаємодії, яка, в свою чергу, знаходиться у складі поведінкового компоненту соціального інтелекту, виявлена на значно нижчому рівні у експериментальній групі, та на вищому – у контрольній. Розрізнення підтверджені на рівні достовірності 0,001. Варто відзначити, що вказана здатність на першому етапі нашого дослідження у дітей середнього шкільного віку була діагностована на високому рівні, що безперечно шкодить встановленню дитиною ефективних та довірчих відносин з оточуючими. Тому такі зрушення підтверджують необхідність та ефективність корекції розвитку здатностей, які входять до складу соціального інтелекту, і зокрема засобами корекційно-розвивальних занять.

Показники, що подані у таблиці, перш за все вказують на більшу, порівняно з іншими віковими категоріями, здатність дітей старшого шкільного віку до корекції рівнів розвитку складових соціального інтелекту, а саме свідчать про сензитивність представників даного віку до активного розвитку у сфері соціальних відносин та спілкування. Ця встановлена закономірність підтверджується доведеними на високому рівні достовірності значущими розрізненнями між експериментальною та контрольною групами старших школярів. Зокрема, рівень розвитку такої складової когнітивного компоненту як соціальне прогнозування, був підвищений з низького рівня до середнього у експериментальній групі дітей старшого шкільного віку, що, в свою чергу, відобразилося на загальному рівні розвитку соціального інтелекту, де також істотні розрізнення були доведені статистично (на рівні достовірності 0,001). Середні значення рівнів розвитку складових емоційного компоненту соціального інтелекту у експериментальній та контрольній групах виявилися схожими, на достовірному рівні відмінності не були статистично дове-

дені. Проте така тенденція лише вторить встановленим нами на першому етапі середнім та високим рівням розвитку емоційності у старших школярів, які потребують постійного позитивного впливу на їх розвиток, наприклад, засобами корекційно-розвивальних занять. За всіма показниками, які входять до складу такої здатності поведінкового компоненту соціального інтелекту як соціальна адаптованість, було доведено істотні розрізнення на досить високому рівні достовірності. Так, встановлено, що адекватне прийняття себе та прийняття інших під час повторної діагностики розвинене на більш високому рівні у дітей з експериментальної групи, що свідчить про малу вірогідність виникнення у цих учнів ситуацій невіри у себе, незацікавленості у своїй особі та у розвитку своїх здатностей, а також про певні схильності до відсутності конфліктних відносин із найближчим соціальним оточенням. Також, статистично доведено, що старшим школярам з експериментальної групи більш властива незалежність від інших, яка є відмінною рисою дітей саме цієї вікової категорії. Це також доводиться і статистично підтвердженими (на рівні достовірності 0,01) значущими розрізненнями у бік більш високого рівня розвитку домінування як складової частини здатності до взаємодії (поведінковий компонент соціального інтелекту) у експериментальній групі. Але, крім того, на противагу домінуванню як можливої негативно впливаючої риси у сфері налагодження ефективної взаємодії дітей з оточуючими їх людьми, виступає здатність до підкорення, яка діагностована на трохи більшому рівні розвитку у дітей з експериментальної групи (значущість розрізень доведено на рівні достовірності 0,01). Такий баланс допомагає дитині застосовувати вірну модель поведінки у ситуації в залежності від її перебігу та отримання бажаних наслідків. Отже, такі зміни, отримані у експериментальній групі після проведення корекційно-розвивальної програми, свідчать про позитивні зрушення у сфері спілкування дітей старшого шкільного віку внаслідок застосування корекційно-розвивальної програми щодо підвищення рівня розвитку певних складових соціального інтелекту молодших школярів в залежності від особливостей розвитку цих складових у середньому та старшому шкільному віці.

Висновки:

- теоретичний аналіз літератури доводить, що погляд на соціальний інтелект як на статичну, сформовану психічну функцію дорослої людини не дозволяв відповісти на основні запитання про роль соціального інтелекту у вирішенні завдань розвитку при переході від одного психологічного віку до іншого, тобто логіку розвитку соціального інтелекту в онтогенезі в цілому. Саме тому вивчення соціального інтелекту з позицій вікового підходу має великий потенціал для дослідників різних шкіл і напрямків;

- серед факторів, які можуть мати вплив на особливості соціального інтелекту у досліджуваних даних вікових груп, вказуються: навчання, яке отримує новий особистісний зміст, стає провідною діяльністю в напрямку самоосвіти та самовдосконалення, соціальна ситуація розвитку, стиль сімейного виховання, загальний рівень розвиненості особистості, цілі учнів у сфері спілкування, розширення цієї сфери або, навпроти, зростаюча індивідуалізація;

- користуючись встановленими нами закономірностями, можна стверджувати, що соціальний інтелект у різні вікові періоди має свою, власну, індивідуально визначену форму розвитку, яка може бути диференційованою та різнитися (а звідси і порівнюватися) за рівнями;

- орієнтуючись на отримані в експериментальному дослідженні результати, було запропоновано корекційно-розвивальну програму щодо підвищення рівня розвитку соціального інтелекту дітей шкільного віку в залежності від особливостей розвитку складових соціального інтелекту у різних вікових періодах, який враховує прояв всіх досліджуваних здатностей у кожному віковому періоді – молодшому, середньому та старшому шкільному віці. Серед здатностей, які становлять соціальний інтелект молодших школярів, та за якими були виявлені значущі розрізнення у експериментальній групі такі: соціальне прогнозування та підкорення. Для дітей середнього шкільного віку - здатність до соціальної інтуїції, саморегуляції, соціальної чутливості, прийняття себе та агресивності; серед старших школярів – здатність до соціального прогнозування, соціальної адаптивності та соціальної взаємодії (а саме незалежності від інших і підкорення);

- статистично доведено, що така корекційно-розвивальна програма забезпечує комплексний підхід, що сприяє підвищенню показників рівня розвитку окремих здатностей, які входять до структури соціального інтелекту та таким чином розширює уявлення учня про себе, спрощує процес пізнання інших людей, покращує вміння входити в контакт з оточуючими та адекватно розпізнавати діагностичну інформацію у зовнішніх проявах партнера по спілкуванню, удосконалює вміння передбачувати наслідки поведінки та розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці;

- перспективу нашого дослідження складає визначення особливостей розвитку складових соціального інтелекту згідно з етапами їх формування у онтогенезі людини з метою виявлення видів соціального інтелекту та їх порівняння із вже запропонованою нами типологією, а також створення можливих напрямків корекції їх сформованого рівня розвитку соціального інтелекту з опором на встановлені закономірності.

Список літератури

1. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка та чинники розвитку / О.І. Власова. — К.: ІВЦ, 2005. — 307 с.
2. Геранюшкіна Г.П. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.П. Геранюшкіна. — Иркутск: ИрГУ, 2001. — 194 с.
3. Калина Н.Ф. Диагностика социального интеллекта личности / Н. Ф. Калина // Журнал практикующего психолога. — 1999. — №5. — С. 159-178.
4. Кудинова И.Б. Социальный интеллект как предмет исследования / И. Б. Кудинова, С. И. Кудинов. — Тольятти: ТГУ, 2007. — 168 с.
5. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: от рождения до 17 лет.: Учеб. пособие / И.Ю. Кулагина. — М.: Изд-во УРАО, 1997. — 176 с.
6. Куницына В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение / В. Н. Куницына // Теоретические и прикладные вопросы психологии. — СПб. — 1995. — Вып. 1. — Ч. 1. — С. 48-61.
7. Леонтьев А.Н. О формировании способностей / А.Н. Леонтьев // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы совет. психологов периода 1946-1980 гг. / Под ред. И.И. Ильясова, В.Я. Ляудис. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. — 304 с.
8. Ляховець Л. Розвиток соціального інтелекту засобами тренінгу сензитивності / Л. Ляховець // Соціальна психологія. — 2008. — №2. — С. 150-159.
9. Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг / Г.И. Марасанов. — М.: Совершенство, 1998. — 208 с.

10. Мельник А.А. Соціальний інтелект як багатокomпонентна структура // Матеріали міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Вектори психології – 2010». — Х.: ООО «Ріф», 2010. — С.66-68.
11. Михайлова Е.С. Социальный интеллект: концепции, модели, диагностика / Е. С. Михайлова. — СПб.: Изд-во СПбУ, 2007. — 266 с.
12. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л.А. Петровская. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 168 с.
13. Прутченков А.С. Социально-психологический тренинг межличностного общения / А.С. Прутченков. — М., 1991. — 48 с.
14. Савенков А.И. Концепция социального интеллекта / А.И. Савенков // Одаренный ребенок. — 2006. — №1. — С. 6-18.
15. Социальный интеллект: Проблемы исследования и диагностики: учеб.-метод. пособие / Сост. А.П. Лобанов, О.Н. Подунова, О.Н. Кунгурцева / Под ред. А.П. Лобанова. — Мн.: БГПУ, 2003. — 46 с.
16. Чеснокова О.Б. Возрастной подход и исследование социального интеллекта у детей / О.Б. Чеснокова // Вопросы психологии. — 2005. — №6. — С. 35-45.